

‘साइबर क्याफेमा एक दिन’ गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन

‘साइबर क्याफेमा एक दिन’ गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन कल्पना शर्मा (२०६९)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौं

पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

कल्पना शर्मा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

‘साइबर क्याफेमा एक दिन’ गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौं

पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

कल्पना शर्मा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

शोध निर्देशकको मन्तव्य

नेपाली एम्. ए. (शैक्षिक वर्ष २०६२-०६४) दोस्रो वर्षकी छात्रा कल्पना शर्माले 'साइबर क्याफेमा एक दिन' गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०४/०५

.....
उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर
काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा कल्पना शर्माले स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको 'साइबर क्याफेमा एक दिन' गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम

(विभागीय प्रमुख)

.....

उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी

(शोध निर्देशक)

.....

उपप्रा. विष्णु ज्ञवाली

(बाह्य परीक्षक)

.....

मिति : २०६९/०६/११

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा श्रद्धेय गुरु उप-प्राध्यापक नेत्रमणि सुवेदीको निर्देशनमा तयार पारेको छु । यसको शीर्षक 'साइबर क्याफेमा एक दिन' गजलसञ्चयनको कृतिपरक अध्ययन रहेको छ । आफ्नो कार्य व्यस्तताकाबीच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा अति नै अमूल्य सरसल्लाह एवम् मार्ग निर्देशन गरी शोधपत्र तयार गर्नमा सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम ज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारी गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक पुस्तक र पत्र-पत्रिकाका साथै विभिन्न जानकारी उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने शोधनायक सरूभक्तप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई सुरुदेखि यहाँसम्म ल्याई पुऱ्याउन सदैव हार्दिक उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पुज्य पिता टेकनारायण शर्मा र माता लक्ष्मीदेवी शर्माप्रति सदा ऋणी रहनेछु । अध्ययनको क्रममा विभिन्न सहयोग सुभाब, सल्लाह र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने श्रीमान् डोलिन्द्रप्रसाद शर्मा ज्यूप्रति उच्च सम्मान प्रकट गर्दछु । साथै दाजु कुलराज शर्मा, भाइ कृष्ण शर्मा र बहिनी अनिता शर्माको सहयोगलाई पनि धन्यवाद भन्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न सामग्री सङ्कलनका क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्ने सम्पूर्ण मित्र तथा शुभचिन्तकहरू साथै शिव पौडेल र दीपक पौडेलप्रति पनि धन्यवाद नदिई रहन सकिदैन ।

अन्तमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. कीर्तिपुर नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६९/०४/०५

शैक्षिक सत्र : २०६२-०६४

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३१६-१३-०९७

क्रमाङ्क : ३०

कल्पना शर्मा

(शोधकर्ता)

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : शोधपरिचय	१-४
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	३
१.७ शोधविधि	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	४
अध्याय दुई : गजलको सैद्धान्तिक परिचय र गजल विश्लेषणको आधार	५-२१
२.१ गजलको व्युत्पत्ति र अर्थ	५
२.२ गजलको परिभाषा	५
२.३ गजलको संरचना	८
२.३.१ सेर	८
२.३.१.१ मतला	९
२.३.१.२ मकता	१०
२.३.१.३ मध्यभाग	१०
२.३.२ काफिया	१०
२.३.३ रदिफ	११
२.३.४ तखल्लुस	१२
२.४ गजलका तत्त्वहरू	१२

२.४.१. विषयवस्तु तथा भाव	१३
२.४.२ कल्पना	१४
२.४.३ सङ्गीत	१४
२.४.३.१ लय	१५
२.४.३.२ छन्द	१५
२.४.३.३ अनुप्रास	१८
२.४.४ विम्ब तथा प्रतीक	१८
२.४.४.१ विम्ब	१८
२.४.४.२ प्रतीक	१९
२.४.४.३ अलङ्कार	१९
२.४.४.४ मानवीकरण	१९
२.४.५ भाषाशैली	२०
२.५ गजल विश्लेषणको आधार	२०
२.५.१ संरचना	२१
२.५.२ विषयवस्तु तथा भाव	२१
२.५.३ भाषाको प्रयोग	२१
अध्याय तीन : 'साइबर क्याफेमा एक दिन' गजल सञ्चयनको विश्लेषण	२२-६६
३.१ संरचना	२२
३.२ विषयवस्तु तथा भावविधान	२७
३.२.१ शृङ्गारिक भाव	३१
३.२.१.१ संयोग शृङ्गार	३२
३.२.१.२ वियोग शृङ्गार	३३
३.२.२ विज्ञान सम्बन्धी भाव	३४

३.२.३ देशप्रेम	३५
३.२.४ प्रकृति चित्रण	३६
३.२.५ प्रगतिवादी भाव	३७
३.२.६ समाज चित्रण	३८
३.३ सङ्गीत	३८
३.३.१ छन्द	३८
३.३.२ अनुप्रासयोजना	४२
३.३.२.१ आन्तरिक अनुप्रास	४३
३.३.२.२ आद्यानुप्रास	४४
३.३.२.३ मध्यानुप्रास	४५
३.३.२.४ छेकानुप्रास	४६
३.३.२.५ वृत्यनुप्रास	४७
३.३.३ पद तथा पदावलीको आवृत्ति	४९
३.३.३.१ पदको आवृत्ति	४९
३.३.३.२ पदावलीको आवृत्ति	५१
३.४ बिम्ब तथा प्रतीकविधान	५२
३.५.१ बिम्बविधान	५२
३.४.१.१ दृश्यात्मक बिम्ब	५२
३.४.१.२ श्रव्यात्मक बिम्ब	५३
४.४.१.३ स्पर्शसम्बन्धी बिम्ब	५४
३.४.१.४ गन्धसम्बन्धी बिम्ब	५४
३.४.१.५ स्वादसम्बन्धी बिम्ब	५५
३.४.१.६ गतिसम्बन्धी बिम्ब	५५
३.४.१.७ तापसम्बन्धी बिम्ब	५६

३.४.२ प्रतीकविधान	५७
३.४.३ अलङ्कारविधान	५८
३.४.३.१ उपमा अलङ्कार	५९
३.४.३.२ रूपक अलङ्कार	५९
३.४.३.३ उत्प्रेक्षा अलङ्कार	६०
३.४.३.४ विरोधाभास अलङ्कार	६०
३.४.३.५ अतिशयोक्ति अलङ्कार	६१
३.४.३.६ सन्देह अलङ्कार	६१
३.४.३.७ लोकोक्ति अलङ्कार	६२
३.४.४ मानवीकरण	६२
३.५ भाषाको प्रयोग	६३
३.५.१ भाषाको विचलन	६३
३.५.१.१ पदक्रममा विचलन	६३
३.५.१.२ विभक्तिप्रयोगमा विचलन	६४
३.५.१.३ शब्दप्रयोगमा विचलन	६५
३.५.२ कथ्यभाषाको प्रयोग	६५
३.५.३ आगन्तुक शब्दको प्रयोग	६६

अध्याय चार : नेपाली गजलको विकासक्रममा सरूभक्तको प्रवेश

६७-९१

४.१ नेपाली गजलको विकासक्रम	६७
४.१.१ पहिलो चरण (१९४०-२०३५)	६९
४.१.१.१ मोतीराम भट्ट	६९
४.१.१.२ लक्ष्मीदत्त पन्त 'इन्दु'	७०
४.१.१.३ गोपीनाथ लोहनी 'नाथ'	७१

४.१.१.४ नरदेव शर्मा 'सुधा'	७१
४.१.१.५ रत्नलाल 'रत्न'	७२
४.१.१.६ मियां अंजदहसेन् 'अञ्जान्'	७२
४.१.१.७ गजव् (गजव् वा गजव)	७२
४.१.१.८ शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल	७३
४.१.१.९ भीमनिधि तिवारी	७३
४.१.१.१० उपेन्द्रबहादुर 'जिगर'	७४
४.१.१.११ पहिलो चरणका अन्य गजलकारहरू	७५
४.१.१.१२ पहिलो चरणका गजलमा पाइने प्रवृत्ति/विशेषताहरू	७५
४.१.१.१२.१ शृङ्गारिकता	७५
४.१.१.१२.२ भक्तिभाव	७६
४.१.१.१२.३ कारुणिकता	७६
४.१.१.१२.४ व्यङ्ग्यात्मकता	७६
४.१.१.१२.५ देशभक्ति	७६
४.१.२ दोस्रो चरण (२०३६ देखि हालसम्म)	७७
४.१.२.१ ज्ञानुवाकर पौडेल	७७
४.१.२.२ ललिजन रावल	७८
४.१.२.३ मनु ब्राजाकी	७८
४.१.२.४ रवि प्राञ्जल	७८
४.१.२.५ घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमी'	७९
४.१.२.६ बूँद राना	७९
४.१.२.७ जैनेन्द्र जीवन	८०
४.१.२.८ राममान तृषित	८०
४.१.२.९ वियोगी बुढाथोकी	८१

४.१.२.१० श्रेष्ठ प्रिया 'पत्थर'	८१
४.१.२.११ नारायणप्रसाद शर्मा गैरे 'सुमित्र'	८२
४.१.२.१२ टीकाराम उदासी	८२
४.१.२.१३ अन्य गजलकारहरू	८३
४.१.२.१४ दोस्रो चरणका गजलमा पाइने प्रवृत्ति/विशेषताहरू	८४
४.१.२.१४.१ व्यङ्ग्यचेतना	८५
४.१.२.१४.२ विकृति र विसङ्गतिको चित्रण	८६
४.१.२.१४.३ राजनैतिक स्वर	८६
४.१.२.१४.४ शृङ्गारिकता	८७
४.१.२.१४.५ निराशावादी स्वर	८७
४.१.२.१४.६ प्रगतिशील स्वर	८८
४.१.२.१४.७ सहरी सभ्यताप्रति वितृष्णा	८८
४.१.३.नेपाली गजलपरम्परामा सरूभक्तको प्रवेश	८९
अध्याय पाँच : उपसंहार तथा निष्कर्ष	९२-१०९
५.१ उपसंहार	९२
५.२ निष्कर्ष	९४
परिशिष्ट	९७-१०५
सन्दर्भग्रन्थ सूची	१०६-१०९